

САМАДЗЕЙНАЯ ТВОРЧАСЦЬ ЧАСОЎ ВАЙНЫ Ў КАНТЭКСЦЕ ФАЛЬКЛАРЫСТЫКІ

Настасся Гулак
Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны праблемам публікацыі і сучаснай інтэрпрэтацыі ўзораў беларускай народнай творчасці перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Выкарыстаны архіўныя матэрыялы беларускага этнамузыкалага Лідзіі Мухарынскай. Упершыню друкуюцца арыгінальныя творы самадзейнага аўтара – партызанскія песні і прыпеўкі з Піншчыны.

Ключавыя словы: *фалькларыстыка, самадзейная творчасць, партызанскі фальклор, Мухарынская, песня, прыпеўка, Вялікая Айчынная вайна, экспедыцыйныя матэрыялы, этнамузыказнаўства, архіў*

Народная творчасць Беларусі часоў вайны, да якой належаць пазнейшыя творы, тэматычна звязаныя з гэтай праблематыкай, – складаная культурная з’ява, надзвычай цікавы аб’ект для вывучэння фалькларыстаў, літаратуразнаўцаў, этнографу і

культуролагаў. Яна ўвасобіла масавы калектыўны пачатак, замацавана ў шырокім коле нарагтыўных крыніц і ў тэкставай традыцыі, займаючы асаблівае месца на мяжы фальклору, самадзейнай народнай творчасці і масавай культуры. Як ужо адзначалася, доўгі час рэпертуар ваеннай песні і, у меншай ступені – прозы, прыцягваў увагу даследчыкаў выключна як факт гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Таму наяўныя працы па гэтай тэме маюць вялікі ідэалагічны складнік і, часта, публіцыстычную форму.

Яшчэ ў 1944 г. у прадмове да выдання “Фронтowej фольклор” гаварылася, што ваенныя песні маюць вялікае спецыфічна фалькларыстычнае і літаратуразнаўчае значэнне. На пытанне, ці не з’яўляюцца гэтыя ўзоры проста формамі народна-мастацкай самадзейнасці і творчасці паэтаў-пачаткоўцаў, аўтар прадмовы М.К. Азадоўскі адказваў: “Бясспрэчна, яны стаяць далёка ад узораў старажытнага фальклору: іх рытмы, вобразы, уся цэласная паэтыка – іншая. Яны – не фальклор у дакладным сэнсе слова. Але яны выконваюць фальклорную функцыю і, як і старажытныя народныя песні, таксама страчваюць свайго аўтара-стваральніка, робяцца агульным здабыткам, здабыткам калектыва” [3, с. 6].

Спраўды, калектыўнасць як сутнасная асаблівасць народнай творчасці прадугледжвае асабісты ўклад у стварэнне ўзораў фальклору і трансляцыю прынцыпаў фальклорнай паэтыкі, вобразнасці і структурна-стылістычнага складу. У кантэксце вывучэння беларускай савецкай народнай творчасці Вялікай Айчыннай вайны трэба адзначыць, што тут мае месца ідэйна і ідэалагічна абумоўлены даследчыцкі “асабісты ўклад”. Гэта своеасаблівая селекцыя, рэвізія фальклорных тэкстаў паводле аўтарскай ідэалагічнай пазіцыі.

Прыкладам могуць служыць працы слаўтай этнамузыказнаўцы, фалькларыста Л.С. Мухарынскай, чый вялікі ўнёсак у беларускую навуку і грамадскую практыку адзначаны ў працах яе паслядоўнікаў і калег па Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі З. Мажэйка, Т. Варфаламеевай, У. Алоўнікава, Т. Якіменка¹⁸. Аўтарскае бачанне ваеннай песні, яе значэння і спецыфікі ў разуменні Л.С. Мухарынскай як фалькларыста абумоўлена найперш яе асабістым вопытам ўдзельніцы вайны. Нагадаем, што ў верасні 1941 г., пасля заканчэння курсаў медсёстраў, яна дабраахвотнікам пайшла на фронт. У медсанбаце 324-й стралковай дывізіі Л.С. Мухарынская ўдзельнічала ў вызваленні Беларусі і Мінска, дайшла да Кеніксберга, скончыўшы вайну на Далёкім Усходзе.

Партызанская песня прыцягнула ўвагу Л.С. Мухарынскай яшчэ ў гады вайны. У 1943 г. ёю былі зроблены першыя запісы, а з 1947 г. пачалася сістэматычная пошукавая і збіральніцкая работа. Яна развівалася ў рэчышчы праграмы экспедыцыйнага даследвання і запісу на фанограф музычнага фальклору паўночнай Беларусі (пераважна Верхнедзвінскі р-н Віцебскай вобл.). Кіраваў праграмай яе настаўнік – музыказнаўца і фалькларыст К.В. Квітка, заснавальнік і кіраўнік кабінета па вывучэнні музычнай творчасці народаў СССР у Маскоўскай кансерваторыі.

Пра экспедыцыі піша Т.С. Якіменка: “Іх у жыцці Л. Мухарынскай было шмат, аднак першая, 1947 года, засталася, што называецца, “назаўсёды”. Нават у канцы 1980-х у мясцовасцях Верхнедзвіншчыны (па-старому – Дрысеншчыны) добра памяталі гэту жанчыну з вайсковым заплечнікамі вялікай “скрыняй” (фанографам) за плячыма ў акуларах і з партфелем у руках, які не менш дзіўна выглядаў у разбураным вайной сяле. З мноствам кранальных дэталей яны апісвалі яе і тую малазразумелую справу, якой яна займалася – збірала песні. Гаварылі, як яна, седзячы пад лямпай, пісала ў сваіх акуларах амаль да світання незразумелыя колцы, кропачкі і лінейкі. А раніцай брала на спіну фанограф і ішла да спевакоў, якіх ёй паралілі ці з якімі яна сама дамовілася пра сустрэчу”

¹⁸ Л.С. Мухарынская – артыкулы, перапіска, успаміны: Зборнік / [склад. Т. Якіменка]. – Мінск : Эрыдан, 1993. – 48 с. – (Выдатныя дзеячы беларускай музычнай культуры); Якіменко, Т.С. Пламенность отдачи науке, педагогике, людям. Лидия Сауловна Мухаринская / Якіменко Т.С. // Весці Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі : навукова-тэарэтычны часопіс. – 2012. – № 20. – С. 47–56.

[7, с. 53]. Вядома што даследчыца зрабіла звыш 200 запісаў партызанскіх песень і найгрышаў, знайшла больш за два дзясяткі аўтараў партызанскіх мелодый [4, с. 5].

У 1960-я гады выходзяць асноўныя працы Л.С. Мухарынскай па гэтай праблематыцы: “Партизанские песни Белоруссии и их слагатели” (Выступ на VII Міжнародным кангрэсе антрапалагічных і этнаграфічных навук, Масква, 1964) і “Белорусская народная партизанская песня” (1968). Аўтар робіць канцэптуальныя абагульненні і адкрыцці ў плане музыказнаўства. У той час як аналіз фальклорнай паэтыкі, вобразнасці і жанравых разнавіднасцей партызанскай песні ў Л.С. Мухарынскай падпарадкаваны задачы паказаць ў песнятворчасці Беларусі ваеннага часу “сусанінскую гераічную традыцыю”. Гэта задача выканана з дапамогай тэзісаў публіцыстычнага характару. Паводле Т. Якіменка, кніга Л.С. Мухарынскай 1968 г. “набыла ў выдавецкай рэдакцыі¹⁹ такі моцны публіцыстычны ўхіл, што зацягнула сабой як “вельмі спецыяльную і складаную” ўласна музыказнаўчую яе сферу” [7, с. 54].

Можна пагадзіцца з думкай А.С. Башарына, што дыктат савецкай ідэалогіі ў галіне фалькларыстыкі прывёў да парадаксальнай сітуацыі: частка песень ваеннага часу апублікавана і даследавана, хаця і тэндэнцыйна. Пры гэтым іншая частка засталася не разгледжанай і неапублікаванай, нібы зусім і не існавала [2, с. 487]. Так, напрыклад, у працах Л.С. Мухарынскай узгадваецца імя партызанскага паэта з Лунінца Міхаіла Максімавіча Балашова. Тры яго песні, паводле даследчыцы, “пайшлі ў народ” і вядомы ў шматлікіх тэкставых і меладычных варыянтах [5, с. 24–25]. Саміх песень у кнізе “Белорусская народная партизанская песня” няма, змешчаны напевы і толькі адна страфа. Але гэтыя ўзоры, як і цэлы шэраг іншых, захаваліся ў фондзе Л.С. Мухарынскай у Беларускім дзяржаўным архіве-музее літаратуры і мастацтва (БДАМЛІМ).

Разгледзім аўтарскія тэксты М.М. Балашова, тэматычна звязаныя з Піншчынай. У яго лісце, напісаным у 1962 г. у адказ на анкету Л.С. Мухарынскай, паведамляецца, што з 1942 па май 1944 гг. Балашоў быў у партызанскім атрадзе імя Кірава. Пра твор *Ты, Палесся, ты, Палесся* ён піша: “Песня гэта была створана падчас расстрэлу хутароў Сіценскага²⁰ двара, калі зганялі людзей немцы к школе, прымушалі вырыць яму для сябе... Тады я склаў песню” [8, Ліст 15]. Адзначым, што ў машынапіснай копіі ліста Балашова 1962 г. не захаваны асаблівасці мовы аўтара. Прыведзены тэкст даецца з рукапісу Л.С. Мухарынскай. На сшытку пазначана: ”Паездка 1964 г.”, мова арыгінала захавана, рукой даследчыцы напісаны ноты напева, у канцы каментарый: “Была далей – позабыл”.

Ты, Палесся, ты, Палесся, / Ты радна зямля мая!
На тваіх пінскіх балотах / Стаіць будачка мая.

Пачаму я адказаўся / Ад сваіх радных парог?
Патаму што шваб пракляты / Убівае наш народ!

Застаўляе іх работаць / На фашысцкіх палачэй,
Усталых кладзёт у магілу, / Штоб зністожыць усіх людзей!

У(в)стань, прачнісь, народ палескі, / Встань, прачнісь ад сна сваго!
Усе бярыцесь за аружье, / Уністожым мы яго!

Кто дубінкай, хто вінтоўкай – / Біць праклятага ўрага.
Так закончым быстра войну / Нам навязану ўрагом.

Парцізаны, парцізанкі / У бой нас смела павядуць,
На канчацельну пабеду / Красна знамя вазнесуць [9, л. 26].

¹⁹ Выдавецтва “Беларусь”.

²⁰ Маецца на ўвазе вёска Суцін Пухавіцкага р-на Мінскай вобл.

Тэкст складзены ў адпаведнасці з фармальнымі канонамі паэтычнага слова. З арыгінальных вобразаў, відавочна, толькі – *на тваіх пінскіх балотах стаіць будачка мая*. Устойлівыя клішэ тагачаснай масавай творчасці, засвоены аўтарам і ўжыты ў лагічнай паслядоўнасці, што стварае выразны сюжэт маналагічнай формы. Аднак як з пункту гледжання ўласна паэтычнага мастацтва, так і паводле публіцыстычнай выразнасці тэкст Балашова з’яўляецца шараговым узорам самадзейнай творчасці. Л.С. Мухарынская не ўключае яго ў сваю кнігу. Ці сапраўды падчас вайны ён “пайшоў у народ” і быў вядомы ў шматлікіх тэкставых і меладычных варыянтах, якія гэта былі варыянты – застаецца пакуль невядомым. У акадэмічных зборніках ваеннай песні гэты сюжэт не сустракаецца.

Наступны ўзор мастацкага слова інсітнага аўтара – шэсць прыпевак, аб’яднаных матывамі артызанскай перамогі. М.М. Балашоў паведамляе: “У кастрычніку 1942 г. рабілі аперацыю – разгром на станцыі Сінкевічы²¹ дзе было знішчана 49 вагонаў з боепрыпасамі і чыгуначны мост і іншыя пункты. Узятая шмат графеёў. У гэты час я склаў песню:

Я хожу мальчишка в шляпе, // Пою песенки всегда,
А фашистам-немцам, гадам // Нет пощады никогда.

Здравствуй Лань, река родная, // Как с похода мы идем,
Здесь мы курим, отдыхаем // И из Лани воду пьем.

Из-за Хобота²² и Лани // Все знакомые кусты.
Выходили партизаны // Подрывать, палить мосты²³.

И в вагонах разрывались // Бомбы и снаряды,
И под взрывы веселились // Наши партизаны.

Попалили все млечарни, // Немцам нету молока.
Партизаны пожелали // Им холеры под бока!” [8, л. 15–16].

Прыпеўка-памфлет, паводле Л.С. Мухарынскай, належыць да ліку найбольш характэрных жанравых разнавіднасцей партызанскай песні разам з *гімнам-маршам*, *гераічнай баладай*, што працягвае традыцыі камсамольскай песні грамадзянскай вайны, лірычная *песняй-рамансам*, *доўгай песняй* у традыцыях народнай сялянскай песеннай лірыкі [5, с. 61]. Гэта і наступная група твораў М.М. Балашова пра пінскіх партызан адпавядае жанравым прыкметам прыпеўкі-памфлета.

Прыпеўкі пад назвай “Пінская партызанская” выконваліся на напеў вядомай народнай песні “Пасею гурочкі”. Варыянты запісаны ў 1946 г. Г. Цітовічам ад жанчыны 68 гадоў у той жа мясцовасці – у в. Лунін Лунінецкага р-на. У 1950 г. у апрацоўцы Я. Яраслаўска “Пінская партызанская” была апублікавана ў выдадзеным Рэспубліканскім домам народнай творчасці БССР зборніку “Песни счастья [Ноты]” [6, с. 15]. Пазней Г. Цітовіч уключыў яе ў “Анталогію беларускай народнай песні” (1975) [1, с. 558].

Арыгінальны тэкст М.М. Балашова, запісаны ім па памяці ў 1962 г. [8, л. 16]	Рэдагаваны тэкст, выдадзены ў зборніку 1950 г. [6, с. 15].
По дорогам и кустам Голос раздаётся –	Каля лесу, з-пад ракі, Па палях гарыстых

²¹ Сінкевічы – населены пункт Лунінецкага р-на Брэсцкай вобл.

²² Рака Убарць – прыток Прыпяці.

²³ Другі варыянт: *Из-за Хобота и Лани, // Вдоль тропин, знакомых нам, // Полицейских разгоняли // По дорогам и кустам.*

Група пінских партызан Едет да смеется.	Йшлі да нашага сяла Ворагі-фашысты.
За коровами в село Фрицы приезжали. Партизанам повезло: Фрицев постреляли.	Захацелася ў нас Хлебам накарміцца, Захацелася дабром Нашым пажывіцца.
Не хотелось помирать Злодеям немецким – Им хотелось погулять На земле советской.	І фашысты не дайшлі Да лясной паляны, – Там сустрэлі іх агнём Нашы партызаны.
По болотам и лесам Около Бастыня ²⁴ Жизнь покончили свою Фрицы из Берлина.	Не далі мы ў жыцці Збыцца іх надзеям, Па савецкай па зямлі Не хадзіць зладзеям!

Прастамоўныя, нязмушаныя радкі, відавочна, малаадукаванага самадзейнага аўтара (*За коровами в село // Фрицы приезжали. // Партизанам повезло: // Фрицев постреляли; Жизнь покончили свою // Фрицы из Берлина*) не маглі быць уключаны ў пафасны сталінскі зборнік “Песни счастья”. Апрацоўка зрабіла тэкст нейтральным і мала выразным. У апрацоўцы ёсць вобраз *гарыстых палёў*, што паказвае на няведанне рэдактарам Палесся. Самадзейны аўтар “Пінскай партызанскай” застаецца ўпэўнены ў ідэйнай вартасці сваіх твораў. “Прашу Саюз кампазітараў БССР, – піша Балашоў – па распрацоўцы нашых песень паведамляць па радыё і выконваць нашы песні. Потым яшчэ складзем”.

Такім чынам, экспедыцыйная і даследчая работа Л.С. Мухарынскай у 1940-1960-я гг. дазволіла ёй зафіксаваць у жывой традыцыі аўтэнтычныя ўзоры самадзейнай творчасці перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Гэтыя ўзоры паказваюць, што ў ваенны і паваенны час працэс фальклорнага засваення рэалій партызанскага жыцця адбываўся актыўна, ахопліваючы розныя сацыяльныя катэгорыі.

Абумоўленыя народнай прыпеўкавай традыцыяй і прасякнутыя агітацыйным пафасам, творы самадзейных аўтараў непасрэдныя і інтанацыйна праўдзівыя. Архіўныя дадзеныя пацвярджаюць, што такія творы некаторы час бытавалі непасрэдна ў партызанскім асяродку, а пасля вайны выконваліся калектывамі мастацкай самадзейнасці і інш.

У часы вайны важным фактарам развіцця народнай мастацкай рэфлексіі была савецкая ідэалогія і савецкая масавая культура. Пры публікацыі ў зборніках фальклору арыгінальныя песенныя ўзоры перапрацоўваліся збіральнікамі і выдаўцамі з мэтай “паляпшэння” мастацкай формы і ідэйнага зместу. Таму сучаснае прачытанне іх, у тым ліку тэксталагічнае, з’яўляецца актуальнай навуковай задачай.

1. Анталогія беларускай народнай песні [Ноты]: [для голасу (хору) без суправаджэння] / укладанне, прадмова і каментарыі Г. Цітовіча. – 2-е дапоўненае выд. – Мінск : Беларусь, 1975. – 615 с.
2. Башарин, А.С. Городской песенный фольклор / А.С. Башарин // Современный городской фольклор: [сб. ст. / Российский государственный гуманитарный университет, Институт высших гуманитарных исследований. - Москва : РГГУ, 2003. – С. 487–491.

²⁴ Бастынь – населены пункт Лунінецкага р-на Брэсцкай вобл.

3. Крупянская, В.Ю. Фронтowej фольклор / Записи, вступ. статья и комментарии В.Ю. Крупянской. – М. : Гослитмузей, 1944. – 132 с.
4. Л.С. Мухарынская – артыкулы, перапіска, успаміны: Зборнік / [склад. Т. Якіменка]. – Мінск : Эрыдан, 1993. – 48 с. – (Выдатныя дзеячы беларускай музычнай культуры).
5. Мухаринская, Л. Белорусская народная партизанская песня: 1941–1945 / Л. Мухаринская. – Минск : Беларусь, 1968. – 63 с.
6. Песни счастья [Ноты]: Современ. бел. нар. песни: [Для голоса (хора) без сопровожд.] / Респ. дом нар. творчества БССР; Зап. Г.И. Цитовича. – М.: Л. : Музгиз, 1950. – 36 с.
7. Якіменко, Т.С. Пламенность отдачи науке, педагогике, людям. Лидия Сауловна Мухаринская / Якіменко Т.С. // Весці Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі : навукова-тэарэтычны часопіс. – 2012. – № 20. – С. 47–56.
8. БДАМЛІМ – Ф. 349, воп. 1, справа 153. Лісты аўтараў і выканаўцаў партызанскіх песень. Лістоў 79.
9. БДАМЛІМ – Ф. 349, воп. 1, справа 97. Запісы беларускіх аўтарскіх партызанскіх песень. Лістоў 31.